

УДК (477)343.13:347.9(091)

Б.Р. СТЕЦЮК, Харківський національний університет внутрішніх справ

ДОСУДОВА СТАДІЯ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ В ДАВНЬОРУСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Ключові слова: досудова стадія, юридичний процес, Київська Русь, Давньоруська держава

Організація та характер судочинства Давньої Русі в значній мірі визначалися особливостями становлення і політичного устрою Київської держави.

З точки зору повноти змісту норм кримінально-процесуального права найважливіше місце серед давньоруського законодавства займає Руська Правда. Як вважає російський дослідник І.В. Петров, Руська Правда «була кінцевим кодифікованим результатом еволюції давньоруського права», що пройшов декілька етапів у своєму розвитку [1, с.170].

Характерною особливістю процесуального права Давньої Русі, втім, як і будь-якого іншого середньовічного права, була нероздільність кримінального і цивільного процесу. Руська Правда передбачала систему стадій кримінального і цивільного процесу, який був єдиним і організовувався так, щоб справа просувалася вперед від однієї стадії до іншої.

На думку М.Ф. Владимирського-Буданова, загальна форма процесу в цей період включала три стадії: встановлення відношення сторін, провадження суду і виконання рішення [2, с.634]. Проте такий поділ досить умовний. Порядок судочинства в Давній Русі багато в чому залежав від того, чи спійманий злочинець на місці злочину або обвинувачується в злочині за допомогою «поклепу» («поклеп» – звинувачення, висунене потерпілим на підставі непрямих доказів).

Так, злодій, спійманий на місці злочину («при лице»), відразу карався на підставі свідчень потерпілого. Покарання йому призначалося без подальшого обговорення, згідно з нормами звичаєвого права. Проте у давньору-

ських пам'ятниках права немає відомостей про те, як регулювався порядок процесу у разі затримання злочинця на місці злочину.

Відомий історик права ХІХ ст. М.І. Ланге відзначав, що «кожна кримінальна справа могла порушуватися трьома способами: 1) упійманням з «поличним»; 2) віднайденням чи вказівкою слідів злочину і 3) поклепом» [3, с.256].

Перша стадія, по суті своїй досудове провадження, що визначала процесуальні стосунки сторін, в цьому випадку включала і деякі процесуальні дії, що називаються в сучасному праві попереднім слідством. На етапі попереднього слідства можна виділити такі стадії, як «заклич», «звід» і «гоніння сліду», які допускали змагальний характер досудового провадження, оскільки ініціатива розслідування правопорушення належала потерпілому, в наявності були сторони, що сперечаються, які так само були наділені правами представляти суду докази [4, с.8]. Пояснюється це зовсім не примітивністю правосвідомості наших предків, а тим, що метою судочинства правовий звичай вважав відновлення порушеного права особи, незалежно від характеру цього порушення.

«Заклич» – перша стадія досудового процесу в Київській Русі, один із засобів розшукування злодія або особи, яка незаконно привласнила чужу річ, що мала цілком визначені індивідуальні ознаки. Руська Правда передбачала докладну процедуру активної участі позивача (однієї із сторін обвинувально-змагального процесу) у розшуку злодія. Сутність «заклича» викладена в статтях 32, 34 Поширеної Правди. «Заклич» полягав у оголошенні про пропажу речі чи холопа на торгу.

Якщо потерпілий виявляв пропажу майна або холопа не відразу, а після якогось часу, коли «гарячих слідів» уже не було, він все одно повинен був зробити заяву про крадіжку – «заповість на торгу». Після оголошення на торгу хазяїн зниклої речі міг самостійно вилучати її у всякого, у кого він її виявить. Ніяких судових процедур при цьому не перед-

бачалося. «Аче конь погубить, или оружье, или порт, а заповесть на торгу, а после познаеть в своем городе, свое ему лицемъ взятии, а за обиду платити ему 3 гривны» [5, с.66]. Тобто той, у кого знаходили втрачену річ, вважався відповідачем і повинен був повернути її і заплатити потерпілому штраф за образу.

Якщо «заклич» не був зроблений, або якщо річ була знайдена до завершення трьох днів, або, нарешті, якщо ця річ була знайдена не у своєму місті або общині, а власник зниклої речі не зізнався в крадіжці, то тоді приступали до «зводу». К.О. Неволін вважав «звід» первинною стадією провадження справи [6, с.246]. М.І. Ланге писав, що «зводом називалася перевірка посилання однієї особи на іншу, тобто звід є ніщо інше, як очна ставка» [3, с.233]. С.В. Юшков вважав, що «звід» не є віндикаційним процесом, ні початковою стадією процесу, ні очною ставкою, ні особливим порядком провадження – «по татьбе». На його думку, «звід» – це своєрідне явище, яке не можна розкласти на частини і яке змінювалося у часі, у міру розвитку процесу. Процес міг початися і без «зводу». Тільки у деяких випадках він був чимось середнім між «попереднім слідством» і початковою стадією судового розгляду [7, с.515–518]. Проте сьогодні більш усталеною є думка, що «звід» був другою стадією досудового процесу [8].

Завданням «зводу» був пошук злочинця, що давало можливість відновити порушене право позивача на володіння викраденою річчю. Складнішою була процедура тоді, коли потерпілий виявляв украдену у нього річ, не зробивши заяву на торгу. Адже не можна ж було виключити можливість, що людина, у якої була знайдена втрачена річ, придбала її законним шляхом. У цьому випадку позивач повинен був зробити «позов» – виклик відповідача до суду, «на звід». «Звід» міг також здійснюватися і у тому випадку, якщо позивач виявив украдене до того, як збігли три дні після «заклича». Триденний термін, судячи з усього, давався для того, щоб добросовісний набувач речі дізнався про її розшук і міг під-

готуватися до пояснення з первинним хазяїном спірної речі. Хазяїн будинку, в якому була виявлена викрадена річ, викликався на звід, де він повинен був указати, у кого ця річ придбана. Судячи з тексту Руської Правди, виявлена річ залишалася у законного набувача, і він разом з первинним хазяїном і представниками общини вирушав до тієї особи, у якої її придбав. «Звід» тривав до тих пір, поки не доходив до людини, не здатної довести законність придбання речі. Він і визнавався злодієм. На нього накладався штраф і приватне стягнення на користь того, кому він продав викрадену річ. Якщо ж «звід» доходив до людини, яка могла довести, що річ була набута чесно, пославшись на свідоцтво двох вільних чоловіків (послухів) або одного митника (збирача торгових мит), але особа людини, у якої він її придбав, йому не відома, то в цьому випадку останній власник не вважався злодієм. Він повертав річ її законному власникові, але втрачав гроші, за неї заплачені. Правда, добросовісний набувач назавжди зберігав за собою право на позов, якщо коли-небудь зустріне людину, що продала йому викрадену річ [5, с.64]. Та ж процедура передбачалася, якщо «звід» виходив за межі населеного пункту. У разі крадіжки «челядина» розшук відповідача ведеться до третього зводу. Третій набувач в цьому випадку віддає позивачеві на час свого раба, а сам з викраденим челядином веде «звід» далі.

У «зводі» як процесуальній дії присутні і форма розшуку винного, у тому числі колективом за участі верви, і викриття його свідченнями кількох осіб, і зведення позивача та відповідача на очній ставці, і все більше втручання держави у цю процедуру [9, с.75].

І.Я. Фойницький підкреслював приватно-позовний характер давньоруського процесу, давши йому наступну характеристику: «Справа могла бути розпочата тільки за скаргою або чолобитною потерпілого, його сім'ї або роду. Обвинувач і обвинувачений називалися позивачами і користувалися рівними правами. Провадження складалося з ряду фо-

рмальних дій, безумовно, обов'язкових для сторін. Відповідач, якщо він був невідомий, відшукувався позивачем за допомогою зводу (пред'явленням речового доказу послідовно особам, від яких воно придбане, і пропозицією їм питання, від кого придбали його) і сліду (розшук по залишених слідах). Докази носили характер формальних підтверджень ґрунтовності пред'явленої суду вимоги» [10, с.32].

Процес у кримінальних справах («без лица») починався «поклепним» позовом, якщо злочинець не був спійманий на місці злочину. Щоб здійснити поклеп, треба було вчинити певні процесуальні дії.

Околиця (сусіди), на вимогу позивача або вказівці сока, оглядали «шкоду» (заподіяний збиток), а потім брали участь в розшуку злочинця – гонінні сліду [11, с.28].

Проведення слідчих дій («гоніння сліду» і «звід») здійснювалося або самим потерпілим, або потерпілим разом із сторонніми людьми, або спеціально найнятими для цього людьми. У статті 11 Короткої Правди розглядається досить поширений для того часу випадок втечі челядина від хазяїна, коли утікач ховається у «варяга або у колбяга». Потерпілий повинен був заявити про втечу на торгу і почекати два дні, щоб дати можливість приховувачеві видати збіглого челядина представникам общини для повернення власникові. Якщо цього не станеться, то потерпілий може сам забрати свого челядина і зажадати, щоб приховувач заплатив йому «за образу». Ще одна побутова ситуація, яка могла успішно вирішитися тільки за допомогою общини, відбита в ст.16 Правди, де говориться про хазяїна, який зустрів свого колись зниклого челядина. Так от ця людина не мала права тут же схопити і забрати свою пропажу. Адже новий хазяїн раба міг виявитися сумлінним набувачем. Тому община, щоб не порушувати справедливості, повинна була забезпечити «звід». Суть цього інституту зводилася до процедури водіння челядина від покупця до покупця з метою розшуку того, хто заволодів рабом незаконно. «Звід», як видно з тексту Правди, зупинявся

на третьому покупцеві. Перший хазяїн раба при цьому повинен був узяти у цього покупця в якості тимчасової компенсації його челядина і припинити стомлюючий розшук. Третій покупець з вкраденим челядином в руках продовжував пошуки до кінця зведення. «Аще кто челядин пояти хочеть, познав свои, то к оному вести, у кого то будет купил, а той ся ведеть ко другому, даже доидеть до третього, то рци третьему: вдаи ты мне свои челядин, а ты своего скота ищи при видоце» [5, с.47].

Процедура «гоніння сліду» добре відбита в ст.77 Поширеної редакції Правди. «Не будет ли татя, то по следу женуть; аже не будет следа ли к селу или к товару, а не отсочать от себе следа, ни едут на след или отобьются, то тем платити татьбу и продажо; а след гнати с чужимилюдми, а с послухи; ажепогубять след на гостиньце на велице, а села не будет, или на пустее, где же не будет ни села, ни люди, то не платити ни продажи, ни татьбы» [5, с.69].

«Гоніння (чи сочіння) сліду» – ця процесуальна дія, суттю якої був розшук доказів і встановлення злочинця за залишеними ним слідами. У джерелах також застосовувалися терміни «шукати» і «сочити». Передбачалося, що там, куди приводить слід злочинця, він і знаходиться. За відсутності в давнину спеціальних розшукових і слідчих органів, «гоніння сліду» здійснював сам позивач разом з представниками общини або «соки» з помічниками.

Сусіди або «люди добрі» згідно з традицією зобов'язані були за першим покликом потерпілого з'явитися до нього на допомогу, шукати з ним злочинця і доставляти його на суд. «Не будет ли татя, то по следу женуть; аже не будет следа ли к селу или к товару; а не отсочать от себе следа, ни едут на след или отобьются, то тем платити татьбу и продажо; а след гнати с чужими людми а с послухи; аже погубять след на гостиньце на велице; а села не будет, или на пусте, где же не будет ни села, ни людии, то не платити ни продажи, ни татьбы» [5, с.69].

Якщо «гоніння сліду» дозволяло виявити злочинця і отримати очевидні докази його провини, то порядок судочинства був тим же, що і при упійманні злочинця «при лиці». Якщо ж в процесі розшуку сліди злочинця будуть втрачені, то відповідальність за злочин несе община, на землі якої втрачено слід. У цьому випадку вона повинна або видати злочинця, або «отсочити від себе слід», тобто вказати його продовження. Коли ж слід був втрачений біля великої дороги або в степу, розслідування припинялося [5, с.69].

Слід зазначити, що «гоніння сліду» як процесуальна дія, спрямована на розшук і викриття злочинця, по суті своїй була прадавнім способом колективної взаємодопомоги сільських і міських громад. А оскільки на Русі упродовж багатьох віків первинним соціально-господарським осередком суспільства була саме община (чи її похідні: артіль, товариство), а держава не мала коштів на утримання професіоналів і всіляко прагнула перекласти на суспільство частину своїх повноважень, розшук злочинців силами общини застосовувався майже тисячу років [12, с.168–169]. Інститут «гоніння сліду» надовго зберігся в звичайній практиці. У деяких місцях, в західних районах України і Білорусії, він застосовувався аж до XVIII ст., зазвичай у справах про викрадення худоби [13, с.131–140].

Таким чином, юридичний процес у Давньоруській державі мав кілька стадій і першою з них було досудове слідство, яке, в свою чергу, розділялося на кілька стадій. Першою з них можна вважати «заклич», далі – «звід» і, насамкінець, «гоніння сліду».

ЛІТЕРАТУРА

1. Петров И. В. Торговое право Древней Руси (VIII – начало XI в.). Торговые правоотношения и обращение Восточного монетного серебра на территории Древней Руси / И. В. Петров. – LAMBERT Academic Publishing, 2011. – 496 с.

2. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Изд. 5. – СПб. ; Киев : Изд. книгопродавца Н. Я. Оглоблина, 1907. – 696 с.

3. Ланге Н. Исследование об уголовном праве Русской Правды / Н. Ланге. – СПб. : Типография II-го Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1860. – 290 с.

4. Бобровский О. В. Уголовный и гражданский процесс по Русской Правде : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / О. В. Бобровский. – Казань, 2007. – 27 с.

5. Русская Правда. Пространная редакция // Российское законодательство X–XX вв. : [тексты и коммент.] : в 9 т. Т. 1. Законодательство Древней Руси / под общ. ред. О. И. Чистякова ; отв. ред. В. Л. Янин. – М. : Юрид. лит. 1984. – 430 с.

6. Неволин К. А. История российских гражданских законов : в 3 т. Т. 1 / К. А. Неволин. – СПб. [б.и.], 1845. – 258 с.

7. Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства / С. В. Юшков. – М. : Госюриздат, 1949. – 546 с.

8. Дудкина Л. В. История государства и права России: самое главное / Л. В. Дудкина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://be5.biz/pravo/i004/index.htm>.

9. Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII – початок XIV ст.) / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2007. – 128 с.

10. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. Т. I / И. Я. Фойницкий. – СПб., 1996. – 552 с.

11. Леонтович Ф. И. Русская Правда и Литовский Статут, в видах настоятельной потребности включить литовское законодательство в круг истории русского права / Н. Леонтович // Киевские университетские известия. 1865. – № 2–3. – С. 10–36; 1–26.

12. Амплеева Т. Ю. История уголовного судопроизводства России (IX–XIX вв.) : дис.

... доктора юрид. наук : 12.00.01 / Амплеева Т. Ю. ; МГИМО. – М., 2009. – 456 с.

13. Инкин В. Ф. «Гонение следа» в Галицкой общинной практике XV–XVIII вв. (Материал для объяснения 77-й статьи Простран-

ной Правды) / В. Ф. Инкин // Древнейшие государства на территории СССР : материалы и исследования. 1985 г. – М. : Наука, 1986. – 234 с.

Стецюк Б. Р. Досудова стадія юридичного процесу в Давньоруській державі / Б. Р. Стецюк // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 665–669 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12cbrvdd.pdf>

Досліджено основні аспекти досудової стадії юридичного процесу в Київській Русі, розкрито зміст та сутність її провадження.

Стецюк Б.Р. Досудебная стадия юридического процесса в Древнерусском государстве

Исследованы основные аспекты досудебной стадии юридического процесса в Киевской Руси, раскрыто содержание и сущность ее производства.

Stecjuk B.R. Pre-Judicial Phase of Legal Process in the Old Russian State

The main aspects of a pre-judicial phase of legal process in the Kiev Russia are researched, the content and essence of its production is uncovered.

Форум права Форум права